

КОНЦЕПТ «ОБРАЗ» У ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті проводиться філософський аналіз концепту «образ», показується його семантика у культурно-історичному контексті.

Вступ

У різні історичні періоди мислителів цікавив феномен людини. Та при її детальному розгляді виділялися певні окремі характеристики, надавалася перевага одному началу – тілесному або духовному. На сьогоднішній час людину вивчають багато наук – і природничих, і гуманітарних. Проте ці науки схоплюють лише певну важливу для них рису, у такий спосіб розриваючи цілісність людини. Лише філософсько-антропологічний підхід здатен показати цю цілісність у єдності фізичного й психічного, тілесного й духовного, естетичного, морального, релігійного тощо. Тому потрібно шукати такий понятійний апарат, який би найбільш адекватно описував саме філософсько-антропологічний підхід до розуміння людини. Одним із таких понять є «образ», якому у різних джерелах надається різний зміст. Це актуалізує філософське дослідження його не лише як поняття, а й як концепту.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема образу піднімалася у працях давніх мислителів таких, як Платон, Епікур, Лукрецій, які зверталися до вивчення симулякру. Також досліджувалася П. Флоренським, який акцентував свою увагу на релігійному тлумаченні образу. Сучасним філософом Ж. Бодріаром було відроджене античне поняття «симулякр», проте витлумачене відмінним чином [3]. Художній образ досліджували О. Потєбня, Е.Паунд [11; 26] та інші дослідники; проблемою іміджу займаються Н. Доній та С.Марченко [7]. Н.Абрамова [1] наголошує на образі, як формі символічного мислення, а В.Гриценко [5] – елементарній одиниці пізнання. Психологія та соціологія також займається вивченням «образу», проте перша – як поняття, а друга – як терміну.

Ми позначаємо «образ» як концепт тому, що вважаємо, що саме концепт є найбільш адекватним для описання образу у філософсько-антропологічному контексті. Не рідко концепт ототожнюють з поняттям. Проте «концепт» і «поняття» слід розглядати як загальне і часткове. Іноді поняття трактується як синтез логічних і гносеологічних уявлень про об'єкт [10, с.80]. Щодо відношення концепт – поняття слід зауважити, що останнє виступає одиницею, яка дає інформацію про фрагмент знання, а концепт, крім того – і про сферу його вживання. Тому концепт у змістовому плані ширший від поняття, оскільки він відображає будь-які ознаки об'єкта, у той час як поняття завжди пов'язане лише з представленням набору необхідних і достатніх логічних ознак для його ідентифікації.

Вчені зазначають, що концепти утворюють інформаційну базу мислення, певний концептуальний каркас свідомості, що уможлиблює подальший процес когнітивного опанування дійсності, вони складають той поняттєвий фонд, в якому містяться ресурси для здійснення мисленнєво-мовленнєвої діяльності [16, 107].

Постановка завдання

Як було зазначено вище актуальним є аналіз «образу» як концепту з точки зору філософської антропології, що обумовило мету статті. Також до завдання входить пошук споріднених понять та визначення зв'язку між ними.

Основна частина

Звернемося до історичних змін у розумінні поняття «образ». Його теоретичне осмислення бере початки ще в античності, де термінологічно він був представлений поняттям «ейдос» (eidos, а також на рівні з ним – idea, eikon, schema, morphe). Істотною особливістю ейдосу була його смислова двоякість: з однієї сторони – зовнішній вигляд, з іншої – позатілесна та незмінна сутність. Дане поняття також зустрічається і в розробках Платона. На думку мислителя, образ – це відображення певної речі.

У діалозі «Софіст» [12, «Софіст», 266] Платон виділяє два види образів – копії, претенденти, забезпечені подобою, а також хибні претенденти, що виникають на основі відсутності схожості, позначають відхилення або збочення – симулякри. Копія повинна бути подібною до ідеї речі – це образ, забезпечений подобою, а симулякр постає як копія копії, образ, позбавлений подоби. За Платоном, симулякр – це підробка копії, тобто копія копії, образ образу, знак знака. Заслуга Платона полягає ще й у тім, що він дуже чітко й ретельно намагається відрізнити поняття копії й симулякра одне від одного. Копія постає вимушеною, необхідною підробкою оригіналу, котра відображає, символізує внутрішню сутність свого референта. Симулякр же відтворює лише образну імітацію референта, сутнісно відрізняючись від нього [9, с.116]. Дія симулякру розглядається у значенні «знаку», започаткованого у процесі сигналізації; воно береться у значенні «костому» або ще точніше «маски», що вказує на процес їх переодягання, в якому за межами маски існує ще й інша [6, с.263].

За визначенням, поданим у «Європейському словнику філософій» [8], «образ» – це слово, споріднене з «ідеєю», «ейдосом», «ейдолоном». Найпоширеніше слово на позначення образу «ейдолон» походить від ейдон, інфінітива дієслова «бачити». Ейдолон – це те, на що дивляться як на саму річ, хоч воно є лише двійником: наприклад, тіні

померлих у Гадесі, двійник Єлени, створений Герою, статуя чи портрет, або, зрештою, те, що відображене у дзеркалі та чого насправді немає. Загалом, ейдолон – це візуальний носій ілюзій.

Епікур обрав множину «ейдола» для технічного позначення тонких оболонки атомів, що випускаються поверхню об'єктів та дозволяють їх бачити, проникаючи в очі – щось на зразок мандрівних двійників, що залишаються невидимими впродовж усього свого руху та породжують ментальний образ, який дозволяє засвідчити або спростувати те, що бачимо [8, с. 435].

Латинські слова, що відповідають концепту «образ» та знайшли найбільше поширення у світовій філософії та світовій культурі, – це *simulacrum*, *forma*, *imago*. Також це *figura*, *effigies*, *pictura*, *species* і низка інших понять. Треба зазначити, що «*simulacrum*» та «*imago*» позначають матеріальне відбиття, матеріальне наслідування того, що існує, але це не дзеркальне відбиття, не дзеркальне відображення. Пізнання як відбиття образів у ментальному світі, дзеркальне відображення об'єкта в суб'єкті поширюється з XIII століття та фіксується зокрема в «Оптиці» Вітелія: «Образом називають форму, сприйняту у дзеркалі», [цит. за: 8, с. 439].

Лукрецій у своєму творі «Про природу речей» вживає «*simulacra*» на позначення наслідування, копіювання, відображення ейдолонів, це правдиве репродукування [8, с. 437].

Концепції образу як відбиття, відображення були поширені і в Новий час, але властиве їм протиставлення суб'єкту та об'єкту в сприйнятті не було характерне для античності. Поняття «*simulacrum*» та «*imago*» близькі – це матеріальне наслідування, репродукування, портретування чогось, одночасно вони можуть мати і значення неправдивої симуляції. У XX столітті таке друге тлумачення *simulacrum* було розповсюджено рядом теоретиків, зокрема Ж. Бодрійяром. Саме Ж. Бодрійяр вводить термін «симулякр» як об'єкт, що замінює дійсність.

Не зважаючи на те, що «образ» цікавив багатьох мислителів, однозначного визначення даного концепту немає, воно має багато дефініцій. Виділимо наступні з них. Образ – це результат та ідеальна форма відображення предметів та явищ матеріального світу в свідомості людини [21]. Образ – суб'єктивна картина світу, що містить самого суб'єкта, інших людей, просторове оточення та часову послідовність подій [19]. Образ – форма відображення та освоєння людиною об'єктів світу [23]. Образ – це особлива форма естетичного освоєння світу, при якій збігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність – на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять [17].

Концепт «образ» зустрічаємо в термінології багатьох галузей знань, таких як філософія, психологія, соціологія, естетика, література тощо. Так, з погляду психології «образ» являє собою суб'єктивне відображення предметів навколишнього світу, його фрагментів та самого суб'єкта, інших людей, є основою для практичних дій та

визначається характером цих дій [14]. Як поняття «образ» є центральним у психології, адже саме образи, відображаючи об'єктивну реальність, виступають змістом психіки суб'єкта.

Поряд із розширеним тлумаченням, існує традиція пов'язувати поняття «образ» з перцептивними формами знання. У працях А. Леонтьєва була висунута гіпотеза про образ світу як багатомірне психологічне утворення. Інтенсивне вивчення образу ведеться в когнітивній психології, де, зокрема, обговорюється проблема співвідношення образу, який виникає в результаті актуального сприйняття, з уявленнями про ті самі предмети та події.

З погляду соціології, «образ» є терміном, що характеризує конкретні соціокультурні інтер'єри (типіві форми, способи та механізми) життєдіяльності соціальних суб'єктів. У сучасному словнику соціології термін виник наприкінці 60-х рр. XX ст., його широко використовували протягом 70-х рр. до початку 80-х рр. XX ст. Даний термін використовували як поняття прикладної соціології для фіксування реальних результатів досліджень, трансляції їх на популярний, повсякденний рівень [19].

Розвиток філософсько-соціологічних наук збагатив концепт «образ» поняттям «спосіб життя» (рос. «образ жизни»), який охоплює комплекс типових видів життєдіяльності індивіда, соціальної групи, суспільства загалом у поєднанні з умовами життя, і дає змогу розглядати у взаємозв'язку основні сфери життя людей, працю, побут, культуру, політичне життя [23; 18].

Як категорія естетики «образ» розглядається як художній об'єкт, засіб та форма освоєння життя мистецтвом, засіб існування художнього твору [4].

У літературі під словом «образ» розуміють художнє відображення ідей та почуттів у звуці, слові, кольорах, а також створений митцем, художником, письменником або поетом характер [21].

Отже, бачимо, що даний концепт вживається в різних значеннях. Зокрема, А. Яровий вважає, що «образ» є багатозначним у результаті поєднання його буденного та наукового змісту. У науковій та популярній літературі він використовується досить невизначено та наповнений широким значенням. У філософській літературі його понятійний зміст також досі чітко не виявлений [26]. А тому й виникає питання щодо дефініцій та категоріального статусу «образу» в системі сучасної епістемології і філософської антропології та їх співвідношення з іншими гносеологічними поняттями.

У традиційній гносеології поняття «образ» розглядалося фрагментарно, йому відводилися другорядні ролі і то не в усіх гносеологічних концепціях. Матеріалістична традиція в гносеології апелювала до образного для змістовного підсилення принципу відображення, коли знання (поняття, теорії, гіпотези і т. ін.) розглядалися як образи-копії зовнішнього світу. Про образ згадували і до нього апелювали, не розкриваючи його філософського змісту. І цього вважалося достатньо. Його використовували як аргумент,

притому як очевидний, загальноприйнятий, який не потребує інших доказів [27].

Заслуговує на увагу й праця Н. Абрамової, в якій досліджуються несловесні форми символічного мислення людини, в тому числі образ розглядається як спосіб символічного кодування [1, с. 236]. Але образному в цій праці приділяється менше уваги, тому що більшою мірою досліджуються інші зовнішні та внутрішні мислительні акти. Дискусійним є і сам підхід автора та його тлумачення образу як типу символічного кодування. Подібну позицію ми зустрічаємо і у В. Гриценка, який вважає, що образ – це елементарна одиниця будь-якого пізнання: буденного та наукового, чуттєвого та раціонального тощо [5, с. 122].

А. Ушаков вважає, що обсяг змісту образу – нескінченний (від образу мікрочастинки до образу Всесвіту), причому весь зміст подається в ньому «симультанно», тобто одночасно. У чуттєвому образі може бути втілено будь-який абстрактний зміст; у цьому випадку матеріалом для образу слугують не лише просторово-часові уявлення (слухові, зорові, тактильні, м'язові, вестибулярні, смакові та нюхові), але й внутрішнє мовлення (у вигляді абстрактного поняття чи опису за допомогою ключових слів).

Як стверджується у «Філософському словнику» образ є складним за своїми внутрішніми характеристиками, які дозволяють розкрити його властивості щодо впливу на свідомість людини. Цілісність образу визначена: онтологічно – предметністю об'єктивної реальності, психофізіологічно – взаємодією зовнішнього дискантного й рухового аналізаторів, що об'єднуються в пізнавальний комплекс, фізіологічно – на рівні організму, психологічно – на рівні особистості – активністю, спрямованістю та пізнанням [22, с.239].

Для визначення людини, окрім образу, використовується значна кількість понять, зокрема, «подоба», «обличчя», «лик», «личина», «маска», «зображення». Це пояснюється прагненням дати визначення різним характеристикам та рисам, притаманним людині. Наприклад, П. Флоренський виділяв три рівні вияву абсолютного в людині: лик, обличчя та личину. За ним, обличчя – це те, що ми бачимо при денному світлі, те, чим являються нам реальності зовнішнього світу. [25, с.356] Лик – це істинне існування обличчя. За П. Флоренським, «лик» втілює християнське уявлення про людину. Лик – це дар Бога, за образом якого він і втілюється в обличчі. Повною протилежністю змісту «лику» є «личина». Першочерговим значенням даного слова була «маска», «ларва», тобто щось схоже на обличчя, те, що видає себе за обличчя [24, с.434]. Слово *larva* означало у римлян астральний труп, порожнечу, що залишилася після померлого. Порожнеча, властива масці завжди вважалася ознакою злої нечисті, яка володіє псевдо-тілами, порожніми оболонками, що здатні заманювати люди своїм оманливим виглядом. [15, с.183]

Маска – це «дещо», що видає себе за обличчя, проте це «дещо» є порожнім, як у духовному, так і у фізичному плані. Вона завжди розглядалася

негативно християнською церквою. Адже маска, замість того, щоб відкривати людям образ Божий, не лише нічого не дає у цьому напрямку, але й обманує, вказуючи на неіснуюче [24, с.356]. У схожому значенні «маска» використовується й у сфері реклами. У такому випадку адресант «одягає маску» для того, щоб приховати свої мотиви та досягти намічених цілей. При цьому виділяються рекомендовані та не рекомендовані позиції, які слід виділити або ж приховати за допомогою так званої маски. У такий спосіб адресант завжди перебуває над адресатом, володіючи більш повною інформацією про товар. Міняючи маски, він переводить рекламну ситуацію із купівлі-продажу в іншу площину – у площину дружніх відносин. Маска допомагає адресанту приховати його істинні цілі. Саме так і відбувається маніпулятивна трансформація ситуації [13, с.278]. Отже, бачимо схожість розуміння «маски», як чогось підставного та неправдивого.

Зображення – це об'єкт, образ, явище, схоже (але не ідентичне) зображуваному або сам процес їх створення. Схожість отримується внаслідок фізичних законів отримання зображення (наприклад, оптичне зображення) або як результат праці творця зображення (наприклад, малюнок, скульптура, сценічний образ). У більш вузькому значенні під «зображенням» розуміють витвір живопису або графіки. У той же час у філософії сенс «зображення», «відображення» розкривається у значенні схожості тих чи інших характеристик об'єктів і понять. Також «зображення» ототожнюється із предметом, що зображає щонебудь, художнім образом, відтворенням чогонебудь, відбитком та знаком [21].

Слід відмітити й більш сучасне споріднене концепту «образ», а саме – «імідж». Імідж (*image*) – англійське слово, що походить від латинського – *imago* – зображення, подоба. У сучасній англійській мові слово *image* має безліч значень і відтінків. Серед них варто виділити не лише традиційні, усталені – «образ», «зображення», але й такі значення, як «уособлення», «подання» (про щонебудь), «репутація», «престиж». Сучасні англійські словники трактують імідж і як загальне враження, «створюване» особистістю, організацією, товаром і т. д. [2, с. 213].

З нашої точки зору, образ та імідж не є тотожними. Нетотожність «іміджу» й «образу» впливає з їхньої презентації на різних рівнях наукового знання. Як справедливо зазначають Н. Доній та С. Марченко, поняття «образ», є родовим стосовно іміджу й сприяє розкриттю його сутності як психологічного явища [7, с.135].

Одним із розгалужень концепту «образ» є суміжне поняття «художній образ» або «літературний образ», яке використовується як в естетиці, так і в мистецтвознавстві й літературознавстві. У кожній із цих областей знань дане поняття має своє специфічне забарвлення. Вагомий внесок у розгляд поняття «художній образ» зробив О.Потебня, власне, саме вчення про специфіку та сутність художнього образу, процеси його створення займає центральне місце в його

концепції. На думку вченого, образ є засобом творення думки, специфічною формою відображення та пізнання предметів і явищ дійсності. В образі реалізується ідея та задум митця, через образи для публіки об'єктивуються думки (як то почуття, уявлення, зміст), що їх має в собі художній твір. У праці «Мысль и язык» проголошується думка, що образ, як і закінчений художній твір, – це діяльність, праця духу, орган думки та процес творення [11, с.207].

Провідний теоретик-імажист Е. Паунд дав таке визначення образу – це цілісний інтелектуальний та емоційний комплекс у даний момент часу. Тобто образ у розумінні Е. Паунда – не наочне відтворення реальності, а поєднання різних, далеких одна від одної ідей та емоцій в одне ціле, представлене у просторі у визначений момент часу. Таке єдине сприйняття полягає не в логічній послідовності, а вражає читача сприйняття миттєвим, безпосереднім впливом [26, с.198].

Висновки

Виходячи з проведеного аналізу, можемо відмітити наступне. Вже починаючи з епохи античності, мислителі цікавилися поняттям «образ», прагнули розкрити його значення. В епоху античності образ найчастіше виступає невід'ємною частиною людини, адже поза уявленнями людини не було нічого. Епоха Середньовіччя привнесла свої зміни в поняття «образ», перенісши його на вищий «божественний» рівень. У Новий час повертається сприйняття образу як відображення, проте із розмежуванням об'єктивного та суб'єктивного. Сучасне ж уявлення про поняття «образ» суттєво відрізняється від розуміння попередніх епох. Воно має більш практичне, предметне спрямування. Зокрема, можна навести приклад такого феномену як імідж, який став надзвичайно популярним в останні роки. Образ перестає бути чимось виключно людським, він набуває соціальних, духовних характеристик (з'являються художній образ, спосіб життя тощо). Тобто розуміння поняття «образ» пройшло складну еволюцію: від простої констатації існування даного явища та спроб його описати до його практичного використання у повсякденному житті людини. Звичайно, зміна змісту даного поняття є позитивним явищем, але можливий і негативний перебіг подій, коли до уваги беруться лише необхідні моменти, неправильно розуміються ключові поняття, відбувається маніпуляція ними. Прикладом може виступити один із негативних виявів образу – маска.

Отже, як було показано раніше, «образ» виступає концептом та є основоположним та родовим стосовно інших понять, які його репрезентують. Тобто він містить у собі всі характеристики споріднених визначень, таких як обличчя, лик, личина тощо. Концепт «образ» містить зовнішні риси людини (зображення), її психофізіологічні, моральні та духовні

характеристики (лик, обличчя), соціальні ролі й стереотипи поведінки (личина, маска).

Список літератури

1. *Абрамова Н.Т.* Несловесное мышление. – М.: ИФРАН, 2002. – 236 с.
2. *Алешина И. В.* Паблик Рилейшнз для менеджеров / И. В. Алешина. – М.: ЭКМОС, 2002. – 480 с.
3. *Бобріяр Ж.* Симулякри і симуляції / [пер. з фр.В. Ховхун]. – К.: вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
4. *Большой энциклопедический словарь.* Языкознание. – М., 2000. – С. 688.
5. *Гриценко В.П.* О диалектике дискретно-дискурсивного и образно-эмоционального в познании // *Философские науки.* – 1990. – № 6. – С.123-126.
6. *Делез Ж.* Платон и симулякр / Ж. Делез // *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века.* – Томск: Водолей, 1998. – С. 226-241.
7. *Доній Н.Є., Марченко С.П.* Імідж соціальної служби: напрямки формування та управління // *Науковий вісник ЧДІЕУ.* – 2010. – № 1(5). – С. 131-145.
8. *Європейський словник філософій : Лексикон неперекладностей [Текст] / За ред. Барбари Кассен.* – Том перший. – К.: Дух і літера, 2009. – 576с.
9. *Корабльова В.М.* Віртуальна реальність як простір симулякрів у поліонтологічному світі постсучасності / В.М.Корабльова // *Практична філософія.* – 2008. – № 1. – С.114-120.
10. *Кузнецов В.* Поняття та його моделі // *Філософська думка.* – 1998. – № 1. – С. 61–80.
11. *Потебня А.А.* Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 618с.
12. *Платон.* Диалоги. – // <http://www.psylib.ukrweb.net/books/plato01/index.htm>
13. *Психология: словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского.* – М.: Политиздат, 1990. – 494с.
14. *Сероштан С.И.* Маска и ее место в триаде «лик-лицо-личина». // *Ученые записки ТНУ,* 2006 – Т. 19. (58) – № 1. – С. 182– 184.
15. *Семкина Н.А.* Концепты и их связи в тексте // *Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования.* – Рязань: РГПУ им. С.А.Есенина, 2002. – С. 106–114.
16. *Словopedia* – // <http://slovpedia.org.ua/>
17. *Современная философия : словарь и хрестоматия.* – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – С. 511.
18. *Современный толковый словарь* – // <http://voc.metromir.ru/sovrtolkslov/id43558/>
19. *Социология : энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко.* – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 312с.
20. *Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова.* – М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940.
21. *Ушаков А.* Образ гуманної людини як основа виховання культури вчинку // *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна.*, 2007. Вип. 22. – С. 176-181.
22. *Философский словарь / под. ред. И.Т. Фролова.* – М.: Политиздат, 1980. – 444с.
23. *Флоренский П.А.* Иконостас // *Сочинения: В 4 т. / Сост. и общ. ред. игумена Андроника (А.С.Трубачева).* – М.: Мысль, 1996. – Т. 2. – С. 419–527.
24. *Флоренский П.А.* Имена: Сочинения. – М.: 1998.
25. *Фрэнк Дж.* Пространственная форма в современной литературе // *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. М., 1987.* – С. 194–213.
26. *Яровий А.М.* Детермінанта образного в системі філософсько-наукового пізнання та соціальної практики. Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2006. – № 54. – // http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_54/Jarovyj.htm

Р.Г. Сухомлин

КОНЦЕПТ «ОБРАЗ» В ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

В статье проводится философский анализ концепта «образ», показана его семантика в культурно-историческом контексте.

R. Sukhomlyn

CONCEPT OF "IMAGE" IN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

In the article the philosophical analysis of the concept "image" is conducted, and also its semantics in cultural and historical context is shown.